

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Parties and Party Systems: A framework for analysis

Andeweg, R.B.

Citation

Andeweg, R. B. (1978). Boekbespreking van: Parties and Party Systems: A framework for analysis. *Acta Politica*, 13: 1978(3), 413-418. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451915>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451915>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

tweede en vooral omdat veranderingen die men volgens het criterium als verbeteringen zou kunnen beschouwen om tal van redenen — zowel ethische als bijvoorbeeld machtspolitieke — negatief kunnen worden gewaardeerd.

Het principiële belang van het onderscheid tussen beschrijvende uitspraken en waarderingsoordelen wordt door Hennipman ook in zijn beschouwing over de interpersonele nutsvergelijking benadrukt; hij laat namelijk zien, dat de vergelijking in tweeërlei zin wordt toegepast, namelijk in die van een constatering van een verschil in ondervonden welvaart van twee of meer personen, en in die van een waarderingsoordeel waarbij de vergelijking fungeert als middel om het verschil in waarde tot uitdrukking te brengen dat bijvoorbeeld de overheid kan hechten aan de welvaartstoename van verschillende personen of groepen.

Het onderscheid tussen normatieve beoordeling en economische analyse wordt ook gemaakt in de beschouwing over de externe effecten. Hennipman omschrijft deze laatste als de buiten de markt om werkende invloeden, die van de economische handelingen van sommige huishoudingen uitgaan op de behoeftebevrediging van andere huishoudingen. Binnen het kader van de economische analyse hiervan komt hij dan bijvoorbeeld te spreken over de wijze waarop de externe effecten in de Paretiaanse welvaartstheorie zijn geïntegreerd, en schenkt hij aandacht aan de theorie van Coase over de 'ruil' of onderlinge uitwisseling ervan tussen de belanghebbende partijen en de invloed hiervan op de allocatie van schaarse middelen. Bij de normatieve waardering van externe effecten gaat het echter om andere zaken als bijv. de beoordeling van de hierbij in het geding zijnde behoeften en om de vraag in hoeverre het rechtvaardig is anderen negatieve externe effecten te berokkenen. Hennipman illustreert dit aan het voorbeeld van het offer van natuurschoon ten behoeve van industrievestiging, waaraan voor derden nadelige gevolgen verbonden zijn; hij wijst erop dat aan zo'n offer een economische kant zit doordat natuurschoon een schaars goed is dat in behoeften voorziet, en hij laat voorts zien dat zulk een offer daarnevens om verscheidene ernstige niet-economische redenen kan worden betreurd.

Uit het voorgaande moge zijn gebleken, dat de grondslag en de verbindende schakel van Hennipman's opstellen gelegen is in de conceptie van de relatieve schaarste aan middelen. Voor de bespreking van voorliggende bundel lijkt het daarom voor de hand te liggen hierover nog wat naders te zeggen.

Men zou Hennipman de vraag kunnen stellen, op grond waarvan hij meent dat economie gekenmerkt wordt door de schaarste. Het antwoord dat hij dan lijkt te geven is, dat het hier gaat om een uitgangsstelling die steun vindt in de wijze waarop economische problemen door mensen worden ondervonden, en dat ieder de juistheid ervan zou kunnen beseffen door te denken vanuit de positie van het subject. Op deze wijze fundeert Hennipman zijn visie op een zeker subjectivisme. Men kan hier een samenhang met de fenomenologische zienswijze vermoeden, maar uit de teksten zelf blijkt deze samenhang niet.

Op dit punt evenwel durft niet iedere economist Hennipman te volgen. Sommigen van hen menen, dat men niet met stelligheid kan uitmaken wat het wezenskenmerk van economie is, en dat men er beter aan doet zich tevreden te stellen met een paar voorlopige en globale aanduidingen van probleemgebieden. Anderen zijn geneigd toch de produktie of de arbeid te beschouwen als het eigenlijke studie-object van de economie, en weer anderen achten haar gekenmerkt door een bepaald type van rationaliteit. Verscheidene economen tonen zich voorts nogal sceptisch over de mogelijkheid om in beschouwingen over de economische politiek en de maat-

schappelijke welvaart waarde-oordelen buiten de analyse te houden. Er is onder economen derhalve discussie gaande over de vraag, of het schaarstebeginsel een juiste of toereikende grondslag is voor de economische analyse, ook al wil dit niet zeggen dat de realiteit van de schaarste wordt ontkend.

De uitkomst van dit debat is moeilijk te voorspellen, en het heeft weinig zin er op vooruit te lopen. Het lijkt echter, dat althans een tweetal observaties pleiten voor het standpunt van Hennipman. De eerste is, dat het in de economie gaat om de aanwending van *middelen*, d.w.z. van dingen die dienstbaar zijn aan iets anders dan zichzelf, en dit gezichtspunt geeft steun aan de opvatting dat de doeleinden waarvoor de middelen dienen in de economische beschouwingwijze als gegeven kunnen worden aangenomen. De tweede observatie is, dat beschikkingsmacht over middelen op zichzelf niet bepalend is voor het menselijk welzijn; de dichter Sophocles bijvoorbeeld heeft deze gedachte in zijn tragedie 'Antigone' uitgesproken met de woorden dat 'rijkdom . . . waar geen vreugde is, leeg is . . . en van geen gewicht vergeleken met geluk van hart'. Hennipman lijkt het besef van deze waarheid te verwerken in zijn welvaartsbegrip, door nl. de welvaart te omschrijven als welzijn in zoverre dit afhankelijk is van schaarse middelen geeft hij aan, dat het menselijk geluk ook op andere dingen steunt, als bijv. medemenselijkheid.

Maar ook afgezien van deze overwegingen lijkt ons de visie van Hennipman van bijzondere waarde. Zij maakt het mogelijk in een veelvoud van gecompliceerde vraagstukken een ordelijke samenhang aan te brengen. De gezichtspunten die hij ontwikkelt vallen voorts op door hun fijnzinnigheid en diepgang. Kennisname van de bundel van Hennipman zij dan ook zeer aanbevolen.

J. H. Brussee

Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems. A framework for analysis, Volume I*, Cambridge (Cambridge University Press), 1976, 370 blz., £ 4,50 (paperback).

'In the seventies it was no use contending — as Duverger was entitled to — that no general theory of parties could emerge without evidence. The evidence has since become massive — but for what theoretical use? I tried hard to substantiate the theory with findings and, conversely, the findings with theoretical relevance; but I stumbled into masses of empirical material that were neither cumulative nor comparable and, indeed, that added up to nothing. Over and over again, my efforts were defeated by a conceptual morass, or diaspora' (p. x).

Sartori probeert met dit boek, waarvan reeds in 1967 een eerste manuscript circuleerde, het evenwicht tussen empirisch feitenmateriaal en conceptueel kader te herstellen. Zij die bekend zijn met vroegere publicaties van Sartori zullen in dit boek veel van zijn eerdere werk herkennen, en zij zullen ook niet onbekend zijn met de basis-assumpties die aan Sartori's lijvige taxonomie ten grondslag liggen. In Sartori's visie is de politiek bovenal een onafhankelijke variabele: de samenleving is zeker wel van invloed op het partijsysteem, maar het partijsysteem beïnvloedt op zijn beurt ook de samenleving en kan zijns inziens tot op grote hoogte als autonoom en gesloten systeem bestudeerd worden; er wordt in dit werk dan ook geen aandacht geschonken aan de genese van partijstelsels waardoor het op belangrijke punten aan verklarende kracht inboet. Een tweede basisgegeven is het kader waarin Sartori's partijen functioneren: de politieke partij bevindt zich in een spanningsveld tussen 'part' en 'whole' en vormt *de* schakel tussen beide polen. Op basis van

deze twee uitgangspunten ontwikkelt Sartori zijn theorie. De eerste band daarvan, die nu verschenen is, bestaat uit twee delen, èèn over de partij als subsysteem en èèn over het partijsysteem.

In het eerste deel resulteert een lange etymologische inleiding over het begrip 'partij' tenslotte in een 'minimal definition': A party is any political group identified by an official label that presents at elections, and is capable of placing through elections (free or unfree) candidates for public office' (p. 63, mijn cursivering). Voor Sartori zijn het duidelijk de verkiezingen die politieke partijen apart zetten van kerken, vakbonden e.d. Het nadeel van deze definitie is dat zij wel erg beperkt is: niet alleen de Duitse Nazi's vallen na 1933 buiten de definitie (voetnoot 31, p. 69), maar ook partijen die verboden zijn, of partijen die (nog) niet vertegenwoordigd zijn. Het electorale criterium verliest tegelijkertijd ook veel onderscheidend vermogen doordat het niet uitmaakt of de verkiezingen werkelijk vrije verkiezingen zijn danwel niet meer dan make-up. Sartori komt daardoor dicht bij Janda's definitie van partijen als 'organizations that pursue the goal of placing their avowed representatives in government positions', een definitie die hij juist verwijt het electorale criterium te hebben laten vallen (p. 62-63).

Centraal in dit eerste deel staat Sartori's bespreking van 'the party from within' (hoofdstuk 4). In plaats van de beladen term 'faction' kiest hij, voor wat wij in de Nederlandse context wellicht 'vleugels' zouden noemen, de voor ons wat verwarrende term 'fraction'. Sartori ontwerpt een uitgebreide classificatie van verschillende soorten fracties waarbij vooral opvalt dat hij zelf verstrikt raakt in zijn eigen terminologie. Na eerst uitgebreid gemotiveerd te hebben waarom hij de term 'factie' niet wil gebruiken (p. 73) spreekt hij verder herhaaldelijk per ongeluk over 'factions of interest' tegenover 'fractions of principle' (bijvoorbeeld op p. 77, p. 91, p. 106). Hume, van wie Sartori dit onderscheid overneemt, sprak in ieder geval consequent van 'factions from interest' en 'factions from principle'. Sartori's spraakverwarring schijnt bovendien een waarde-oordeel te behelzen, zoals op p. 106, waar hij een 'fractional' veto game' stelt tegen 'fractional' innovative dynamics'. Sartori formuleert een vijftal hypothesen over het aantal fracties als functie van het binnen de partij gehanteerde kiesstelsel, afgeleid van Duvergers theorie. Deze hypothesen zijn, hoewel interessant, onvoldoende falsifieerbaar. Zo luidt de eerste hypothese bijvoorbeeld: 'A winner-take-all' type of electoral system, i.e. a plurality system, will contain and/or reduce the number of fractions, that is, will maintain or encourage fusion' (p. 98). Principieel gemotiveerde fracties zullen zich echter nauwelijks door electorale prikkels tot fusie met andersdenkenden laten verleiden. Sartori signaleert dit probleem en concludeert dat als de hypothese wordt bevestigd, wij te doen hebben met 'fractions of interest'. Klopt de werkelijkheid niet met de hypothese, dan is deze niet verworpen, maar dan blijkt eruit dat we met 'fractions of principle' te maken hebben (pp. 1-01-102). Iets dergelijks doet zich voor bij hypothese 4 (p. 102).

In het tweede deel staat Sartori's typologie van partijsystemen centraal. Als belangrijkste criterium voor classificatie hanteert hij het aantal relevante partijen, wat onmiddellijk aanleiding geeft tot de vraag wanneer een partij relevant is en wanneer niet. Relevantie wordt, aldus Sartori, vooral bepaald door het bezit van ofwel 'governing potential' ofwel 'blackmail potential' (p. 123-124). Hoewel 'governing potential' later nog nader wordt gedefinieerd (p. 301) blijft het toch nattevinger-werk en, zoals Sartori zelf toegeeft, 'both criteria are postdictive, for there is no point using them predictively' (p. 123).

Op basis van het aantal relevante partijen onderscheidt Sartori zo 'One-party systems' (verder onderverdeeld in 'One-party totalitarian', 'One-party authoritarian', 'One-party pragmatic', 'Hegemonic ideological' en 'Hegemonic pragmatic') 'Two-party systems', 'Moderate pluralism' (3-5 partijen), 'Polarized pluralism' (meer dan 5 partijen) en 'Predominant party systems'. Sartori's onderscheid tussen 'moderate' en 'polarized pluralism' is in de literatuur al eerder aan de orde geweest en het is daarom interessant dat Sartori nu toegeeft: 'At the time I was not clearheaded as to how the parties should be counted, and this explains my oscillations. It should be clear, therefore, that I now place the dividing line not between four and five, but between five and six, parties' (voetnoot 3, p. 201). Helaas duurt deze 'clearheadedness' niet lang, want elders in ditzelfde boek spreekt Sartori zichzelf tegen: 'The step that follows — five parties or more — appears to be the critical step' (p. 348). Afgezien daarvan laat Sartori in het midden waarom 'the interactions among more-than-five parties tend to produce a different mechanics from the interactions among five-or-less parties' (p. 132). Zoals veel van Sartori's classificaties lijkt ook deze slechts gebaseerd op 'gratuitous arbitrariness' (p. 196). Wellicht mede daarom wordt een tweede variabele ter controle gebruikt, ideologie, aanvankelijk betrekkelijk oningevuld gelaten. Op p. 38 blijkt dat ideologie gedefinieerd wordt als 'Links-Rechts', en dan nog wel in constitutioneel-politieke termen (vaag omschreven op p. 337), in plaats van de meer gebruikelijke sociaal-economische. Sartori's ideologische variabele houdt bij meer-partijstelsels de afstand tussen partijen op genoemde links-rechts dimensie in. Voor èèn-partijstelsels betekent ideologie echter het ideologisch of meer pragmatisch karakter van de partij, ofwel de ideologische intensiteit, voor het gemak per assumptie gelijk gesteld aan de mate van repressie in dat systeem (p. 222-223). Hoe dit verder ook zij, het is duidelijk dat Sartori naast zijn getalscriterium één extra ideologische variabele gebruikt, maar tenminste twee. Toch is daarmee de classificatie van vooral 'moderate' en 'polarized pluralism' nog niet waterdicht: er zijn partijstelsels met een geringe ideologische afstand, die desalniettemin meer dan vijf partijen kennen. Dit zijn, aldus Sartori, 'segmented societies', en zij dienen ondanks het hoge aantal partijen toch als 'moderate' ingeschaald te worden. 'Segmentation' wordt zo de vierde variabele die nodig is om de typologie te ondersteunen. Tot slot wordt een vijfde variabele geïntroduceerd, de krachtsverhoudingen binnen het systeem: heeft gedurende drie (p. 199; op p. 196 spreekt Sartori echter over vier) opeenvolgende parlementperiodes een partij de absolute meerderheid, dan is dat een 'predominant party system', ongeacht het aantal partijen dat verder in dit systeem voorkomt; m.a.w. de krachtsverhoudingen alleen onderscheiden een 'predominant' stelsel van andere partijsystemen. Het is dan ook niet geheel correct wanneer Sartori concludeert: 'Thus the size element remains, in my argument, tangential' (p. 300).

Bij een nadere beschouwing blijkt dat Sartori's typologie, voorzover deze meer-partijsystemen betreft, de bovengeschetste overdaad aan criteria niet nodig heeft, maar terug te voeren is tot een variabele: coalitie-gedrag. Immers, wanneer altijd dezelfde partij of vaste partij-combinatie de regering vormt, kunnen wij spreken van een 'predominant party system'; is er sprake van regelmatige wisseling van regeringsverantwoordelijkheid door twee partijen of vaste partij-combinaties, dan is er een 'two-party system'; telkens wisselende coalities waarin geen partij een andere als partner uitsluit resulteert in 'moderate pluralism'; sluiten sommige partijen andere wel uit als coalitie-partner, dan ontstaat de situatie van 'polarized pluralism'. Wellicht heeft Sartori zelf ook in deze richting gedacht. Als belangrijk ken-

merk van het onderscheid tussen 'moderate' en 'polarized pluralism' noemt hij ook een bilaterale vs. een unilaterale oppositie (p. 134) met een bipolaire structuur en alternatieve coalities (table 35, p. 289). Tevens betreft Sartori ook zelf coalitiegedrag in zijn classificatie wanneer hij vaste partij-combinaties als één partij beschouwt (p. 188). Mogelijk heeft Sartori toch aan zijn getalscriterium plus hulpvariabelen de voorkeur gegeven boven het eenvoudig waarneembare coalitiegedrag omdat coalitiegedrag, als niet-onafhankelijke variabele, tot tautologische redeneringen aanleiding kan geven. In Sartori's visie van 'politics as independent variabele' had dat toch geen bezwaar hoeven te zijn.

Het recept voor Sartori's typologie moge verre van 'parsimonious' zijn en nogal gekunsteld aandoen, uiteindelijk geldt ook hier dat 'the proof of the pudding is in the eating' en dat de typologie op zijn voorspellende kracht beoordeeld moet worden. In dat verband is Sartori's stelling dat 'polarized pluralism' centrifugale competitie tot gevolg heeft terwijl 'moderate pluralism' en twee-partijstelsels in centripetale competitie resulteren van cruciaal belang. Het begrip centrifugaliteit vervangt hier waarschijnlijk het nogal beladen begrip 'politieke instabiliteit', maar niet het bijbehorende waardeoordeel: 'Surely, this variety of multipartism (polarized pluralism; RBA) is an unhealthy state of affairs for a body politic. A political system characterized by centrifugal drives, irresponsible opposition, and unfair competition is hardly a viable system' (p. 140). 'Polarized pluralism' leidt in Sartori's visie onder meer tot centrifugale competitie omdat zich in zo'n stelsel altijd anti-systeempartijen bevinden. Wat 'anti-systeem' precies inhoudt blijft onduidelijk: het zijn partijen met een 'deligitimizing impact' welke kennelijk zelfs door een streven naar een *compromesso storico* niet weggenomen kan worden (p. 132-134). De ideologische afstand tussen deze partijen en de andere is groot: 'we are confronted with very 'distant' parties that are perceived, and perceive themselves, as alien, if not as foes. Hence the extreme left and the extreme right neither desire nor have much to gain, in competing centripetally. Their goals are best furthered by tearing the system apart' (p. 350). Sartori's argumentatie komt er dus op neer dat meer-dan-vijf-partijstelsels per definitie anti-systeempartijen bevatten en vijf-of-minder per definitie niet en dat anti-systeempartijen per definitie niet proberen kiezers uit het centrum te lokken. Het eerste is puur veronderstelling en het laatste is alleen rationeel voor de extreme partijen bij een bepaalde multi-modale distributie van de kiezers. Sartori wenst de verdeling van de kiezers over zijn links-rechts schaal echter niet in de overwegingen te betrekken (omdat zij het partijstelsel tot afhankelijke variabele zou maken (p. 349)) waardoor zijn argumentatie op los zand komt te staan. Een tweede reden voor de veronderstelde centrifugaliteit van 'polarized pluralism' is gelegen in het bestaan van centripartijen. In een twee-partijstelsel is per definitie geen centripartij, waardoor beide partijen strijden om de kiezers in het centrum: beide partijen zijn centripetaal ingesteld. In een meer-dan-twee-partijstelsels bestaat de mogelijkheid dat de centrum-kiezers ook een eigen centrumpartij hebben. Dit bevordert centrifugaliteit omdat zo de centrum-kiezers voor de niet-centripartijen geen potentiële aanhang meer vormen en vooral omdat de centripartij zelf logischerwijs alleen centrifugaal kan opereren. Hiermee hangt samen dat in een partijstelsel met een centripartij de vleugelpartijen elkaar als coalitie-partner uitsluiten. Zouden zij dat niet doen dan verliest immers het begrip 'centripartij' zijn betekenis. Ook hier blijkt de eerder voorgestelde 'variabele 'coalitiegedrag' een goed onderscheidend criterium. Sartori blijft echter vasthouden aan zijn 'numerical criterion' en stelt dat het bestaan van een centripartij inclu-

sief bovengenoemde gevolgen afhangt van het aantal partijen (pp. 134-135). Sartori verdedigt deze redenering door ervan uit te gaan dat 'moderate pluralism' een kleine ideologische afstand kent waardoor er geen ruimte zou zijn voor een centripartij, welke ruimte er weer wel zou zijn in 'polarized pluralism'.

Als om de zwakte van deze op veronderstellingen rustende redenering te onderstrepen legt hij nu, zoals reeds gezegd, de kritische grens tussen 'moderate' en 'polarized pluralism' die hij eerder zo duidelijk tussen 5 en 6 partijen had getrokken, tussen 4 en 5 partijen (pp. 348-350). Er is geen enkele logische reden waarom niet ieder partijstelsel met meer dan twee partijen een centripartij kan hebben en daarom is er ook geen enkel logisch verband tussen 'moderate' of 'polarized pluralism' en de centrifugaliteit van de competitie.

Sartori probeert aan te tonen dat dit verband er empirisch wel is met een analyse van verkiezingsuitslagen van Weimar-Duitsland, Italië, de Vierde Republiek, de Vijfde Republiek, Chili (1945-1973), Finland en de Spaanse Republiek. Daaruit blijkt inderdaad dat in deze landen het centrum geleidelijk verloor aan de extremen (table 14, p. 165). Afgezien van schoonheidsfoutjes (het niet opnemen van de elders in het boek wel vermelde uitslagen voor 1975 in de Italiaanse en Finse regressie-analyses) en mogelijke meningsverschillen over de classificatie van partijen als centrum of extreem, is de grootste beperking wel dat Sartori in dit verband alléén naar 'polarized pluralist' stelsels heeft gekeken en de mogelijkheid van middelpuntvliegende competitie in 'moderate pluralist' en twee-partijstelsels niet heeft onderzocht. Een eerste voorbeeld dat in dit verband toch vaak genoemd wordt is de Oostenrijkse eerste republiek. Sartori stelt zelf ook: 'When a maximal ideological distance engenders a centrifugal competition, a two-party format is either blown up or paves the way to a civil war confrontation' (p. 292) — exact wat in Oostenrijk gebeurd is. Daarmee is niet alleen het logische, maar ook het empirische verband tussen het aantal partijen en centrifugale competitie twijfelachtig geworden.

Omdat het mij onsportief voorkomt om een vergelijkende studie aan te vallen op de behandeling van één land, volsta ik met slechts enkele opmerkingen over Sartori's classificatie van ons vaderlandse partijstelsel. Bij het lezen van Sartori's aanklacht tegen 'polarized pluralism' (pp. 132-140) valt onmiddellijk de overeenkomst op met de onvrede die einde jaren '60 in Nederland over ons partijstelsel heerste. Hier en daar lijkt Sartori welhaast rechtstreeks te citeren uit Van Thijns waarschuwingen tegen waaier- en tangdemocratie.

Het is dan ook verrassend te constateren dat Nederland niet als 'polarized', maar als 'moderate pluralist' wordt geclassificeerd omdat, aldus Sartori, de ideologische afstand in ons partijstelsel gering is en de segmentatie sterk (pp. 147-151). Wel erkent Sartori dat Nederland géén unilaterale oppositie kent en wél een centripartij — en hij had kunnen uitrekenen dat er in ons land ook centrifugale competitie is, maar hij baseert zijn mijns inziens foutieve indeling van Nederland op de overtuiging dat 'the decline of the KVP () is leading the Netherlands toward a -two-bloc competitive mechanics' (voetnoot 72, p. 209). Ook elders blijkt hij over de Nederlandse situatie slecht geïnformeerd te zijn: 'In the Netherlands the first two parties are the Catholic and the Socialist, which generally tend to lead alternative coalitions' (p. 305).

Een laatste opmerking betreft de afwerking van het boek. Het zou aanbeveling verdienen om voor een eventuele herdruk het boek nog eens op drukfouten te controleren. In het notenapparaat wordt Rae en Taylors *The Analysis of Political Clea-*

vages op één bladzijde achtereenvolgens aangeduid als 'An Analysis of Political Cleavages, The Analysis of Political Cleavage en met de correcte titel (p. 322) en zo zijn meer voorbeelden te geven.

Het zou onjuist zijn wanneer bovengenoemde kritiepunten een louter negatief eendoordeel doen postvatten. Voor een deel blijkt er immers uit dat Sartori's boek een bijdrage tot verdere wetenschappelijke discussie levert. 'Parties and Party Systems' is een boeiend en rijk boek: het biedt talloze inzichten en aangrijpingspunten voor nadere overweging en deze recensie bevat dan ook slechts een kleine bloemlezing uit de vele vraagtekens, uitroepetekens en kanttekeningen die in de marge geplaatst kunnen worden. Sartori is vooral dan interessant, zij het ook kwetsbaar, wanneer hij meer analyserend dan taxonomisch bezig is, zoals in sommige paragrafen van de hoofdstukken 4, 6 en 10. De nog te verschijnen tweede band belooft in dat verband veel, gezien Sartori's toezegging dat 'my theoretical thread emerges as I go along, that is, especially in the second volume' (p. ix).

Vooralsnog heb ik echter grote twijfels of Sartori wel in zijn opzet is geslaagd, of dat hij ons van het ene conceptuele moeras in het volgende drijfzand heeft geleid.

Rudy B. Andeweg

Ter recensie ontvangen publikaties

De redactie kan zich door gebrek aan plaatsruimte gedwongen zien niet alle ontvangen publicaties te doen recenseren en behoudt zich het recht voor uit onderstaande lijst indien nodig een keuze te maken. Daarbij zal voorrang worden gegeven aan Nederlandse politicologische publicaties en aan werken die voor de politicologie in het algemeen van belang zijn.

- African perspectives*. Jrg. 1977, no. 2 tensions politiques et ethniques au Sahel. Leiden (Afrika Studiecentrum), 82 p., f 25,— per jaar.
- Backer, J. H., *The decision to divide Germany*. American foreign policy in transition. Durham, n.c. (Duke UP), 1978, 212 p., \$ 9.95.
- Brückner, J., *Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht*. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Wissenschaft im Deutschland des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts. München (Beck), 1977, XI + 323 p., DM 82,—.
- Complementair bestuur verkend. Een studie over het wat en waarom, het hoe en wanneer van complementair bestuur. Werkgroep Complementair Bestuur. Den Haag (Staatsuitgeverij), 1977, 105 p.
- Davies, D., *Gezond en stokoud in de Andes*. Ervaringen met mensen van honderd jaar en ouder. Bloemendaal (Nelissen), 1977, 190 p., f 19,50.
- Delmartino, F. en H. Wuyts, *Inspraak in opspraak*. Over de zin en onzin van gemeentelijke adviesraden. Antwerpen/Amsterdam (De Nederlandsche Boekhandel), 1977, 137 p., 250 Bfrs.
- Democratisch-socialisme in Nederland*, door I. van den Heuvel e.a., Amsterdam (Wiardi Beckman-Stichting), 1977, 287 p.
- Fitzmaurice, J., *The Party Groups in the European Parliament*. Westmead (Saxon House), 1975, 228 p., \$ 17.85.
- Goldstone, P. N., *The collapse of liberal empire*. Science and revolution in the twentieth century. London (Yale UP), 1977, 139 pp., £ 7.20.
- Grünfeld, F. en R. Meijer, *Politieke opvattingen in Lelystad*. Een politicologisch onderzoek onder burgers van Lelystad naar stem- en kiesgedrag, hun perceptie van de sociaal-economische situatie en het bestuur waarbij politieke interesse, politieke kennis en politieke invloed centraal staan. Amsterdam (Publicatie van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders no. 39), 1977, II dln., 254 p.
- Gubbels, L. J., *Veranderingen in politieke betrokkenheid bij gehuwde vrouwen*. Een exploratieve studie (diss. Nijmegen), Nijmegen, 1977, 189 p. + bijlagen 96 p.
- Guillemain, B., *Machiavel*. L'antropologie politique. Genève (Droz), 1977, 403.